

O AKCENTU SLOŽENICA U HRVATSKOSRPSKOM JEZIKU

VLADIMIR ANIĆ

Osnovne zakonitosti akcenta najbolje se raspoznaju na tradicionalnom, autohtonom leksiku, na kojem su i kodificirane. Ali, akcentologija, mada svjesna nemalih teškoća u savladavanju književnog akcenta i zaokupljena nastavno-praktičnim problemima, ipak dopijeva pokloniti pažnju pojavama koje probijaju osnovne kodifikacijske ograde: jednosložna riječ ima silazni akcentat, silazni akcentat ne stoji na srednjem slogu, posljednji slog nema akcenta, jedna riječ ima jedan akcentat.¹ Ono što iz tih ograda izlazi, označuje se dosta komotno kao iznimka. Među iznimke i emfatičke akcente po školskoj terminologiji ubraja se akcentat na posljednjem slogu uzvika (*ahá!*), a rjeđe uzlazna intonacija na jednosložnoj riječi (*á!* ili *áh!*). Izvan ekspresivne strukture zahtijevaju posebno obrazloženje riječi koje ne pripadaju autohtonom leksiku (*monòkl, púdl*) i dobivaju ga time što se *l* objašnjava kao slogotvorno.² Dakle, akcentat ne bi bio na posljednjem slogu. To ipak vrijedi samo za kraj riječi, jer *l* u sredini riječi ne bi moglo biti nosilac prozodema, te je na kraju prozodijski relevantan dio sloga. Time se dovodi u sklad s pojavom u krilu slavenskih jezika da jedan te isti glas može biti i slogotvoran i neslogotvoran: npr. u češkom je *l* slogotvorno između konsonanata ako slijedi vokal i na kraju riječi (u položaju *KlKV* — *slza* ili *KlK* \emptyset — *vlk*).³ K tome, ima i tendencija koje se smatraju supstandardnima, ali koje pokazuju da se riječi razgraničuju po značenju tamo gdje bi se očekivao jedan standardni oblik: *magázín*

¹ T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963, str. 123—137 (na str. 133. spominje da »gdjekoje« složene riječi imaju po dva akcenta: *bòjnokòpljanik, izjedipògača, kàkavgòd, pšovbrātučed, drugòbrātučed, svžzibráda, svžzimántija*; ovamo ide i superlativ); I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb 1954, str. 15—17.

² S. Ivšić — M. Kravar, *Srpskohrvatski jezik na pločama*, Zagreb 1955, str. 22.

³ Usp. B. Havránek — A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1963, str. 17.

(skladište) — *māgazin* (ilustrirani list); *cēntar* (u Klaićevu *Rječniku str. riječi* jedini akcenat za više značenja, npr. i za središte grada) — *cēntar* (samo na igralištu, dok »dalmatinsko« *cēntar* pokriva sva značenja). Prebačeni akcenat ustalio se u imeničkom značenju *idēāl*, *origināl* (npr. slike), *genērāl*, dok se na posljednjem slogu drži u pridjevskom značenju (*origināl* i kao prvi dio složenice *generāl*—). Naravno da su te opozicije vezane uz proces prilagođavanja našem sustavu, te mogu biti i prolazne.

Ti primjeri ilustriraju da se moraju dati ili barem potražiti odgovori na neka pitanja koja tradicionalna gramatika nije postavljala. Tako se s pravom kaže da se riječi razlikuju po značenju na osnovu distinktivne uloge kvantitete i tona — primarno je obilježje ton.⁴ Tradicionalna gramatika definira akcenat kao »isticanje kojega samoglasnika jačom snagom od ostalih samoglasnika u riječi«.⁵ S tom definicijom — kojoj ne treba nijekati upotrebljivosti u pedagoške svrhe — ipak se svi u najnovije vrijeme ne zadovoljavaju i traže odgovor na pitanje što je riječ, ako ima riječi s više naglašanih samoglasnika (*nājpostojāniji*)⁶ i čemu služi takvo isticanje samoglasnika.⁷ Iako u tu problematiku u cjelinu nije moguće ulaziti, sa sigurnošću ćemo reći da akcenatska prozodijska obilježja govore o sadržaju, tj. imaju funkciju u vezi sa značenjem.

Ovdje ćemo se zadržati na toj funkciji u pravopisnih riječi sa dva akcenta. Ono primjerâ što se nalazi po gramatikama kazuje nam nešto i u kvalitativnom i u kvantitativnom smislu: prvo, kao određena kategorija izdvaja se ipak samo superlativ pridjeva; drugo, opći stav gramatika ne sluti o količini takvih riječi s kojima se jezična praksa bavi. I Pravopis MH—MS iz 1960, koji je i akcentološki savjetnik, naglašavao je riječi sa dva akcenta (*kōntrarevolūcija*), a nema poteškoća da se one nađu i u Klaićevu *Rj. str. riječi* (od većeg broja, dovoljno je navesti samo najpoznatije — *ērkonđišn*, *flājšmašina*, *fūsnōta*, *gārdedāma*, *hōzentreger*, *kiloāmpēr*, *kōntraālt*, *kōntrarevolūcija*, *krōškōntri*, *lōndīner*, *mīkrorēgija*, *rājzefiber*, *rēkšport*, *rōznkavalīr*). Ovdje, dakako, nema značenja što se radi o raznim stupnjevima usvojenosti. Važnije je što se radi o složenicama među čijim dijelovima ne postoji jednostavan odnos naglašeno-nenaglašeno-

⁴ Ž. Muljačić, *Opća fonologija i fonologija talijanskog jezika*, Zagreb 1864 (izd. Sveučilišta u Zagrebu u tehnici skripata), str. 102, ili u talijanskom izdanju, *Fonologia generale e fonologia della lingua italiana*, Bologna 1969, str. 289, 293—294. Usp. za ovo i naprijed rečeno Ivšić — Kravar, o. c., str. 31.

⁵ Brabec-Hraste-Živković, o. c., str. 16.

⁶ I. Škarić, »Glasovne promjene unutar izgovorene riječi«, *Jezik*, XVII/1969—70, str. 138.

⁷ Z. Junković, »Napomene o naglasku«, *Jezik*, XVII/1969—70, str. 1—10. i M. Moguš, *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, Zagreb 1971, str. 74.

no, nego osim glavnoga akcenta postoji i drugi (sekundarni). Od dvaju akcenata na složenici nesumnjiva je silina onoga na drugom dijelu, dok sekundarni (na prvom dijelu) može biti izgovoren većom ili manjom silinom, odnosno može imati takvu silinu da se mora zabilježiti. Dakle, moguće je da složenica ima dva akcenta praktički jednake siline. To je zapaženo,⁸ ali i uza sve što je to realnost u jeziku, u normativnim priručnicima manje je objašnjeno nego što je praktički priznato. Takav akcenat, praktički jednake siline kao akcenat na drugom dijelu složenice, razlikuje se od drugačijeg sporednoga akcenta (na riječima kao *ispretūrati*), koji je shvaćen kao svojevrsni val pritiska konstatiran bez većih pravilnosti na riječima što imaju najmanje dva sloga ispred ili iza sloga pod naglaskom." Ako se poče od morfemske granice, pruža se mogućnost da se krene korak dalje. Primjeri kao *gārde* / *dāma* imaju dva akcenta jer drugi dio ima puno značenje, dok ga u *garderōba* nema, te riječ ima jedan akcenat. Pokazuje se da iza morfemske granice slijedi drugi dio s punim značenjem, ali se ne može zanemariti ni dužina obaju dijelova koji »vuku« na dva akcenta, a ni glasovni kostur. Klaić u *Rj. str. riječi* ima dva akcenta s oba jednosložna dijela i rasporedom K/K (*ājglūt*). U rasporedu V/VKK (*kōntraält*) i V/VKKVK (*kilo-āmpēr*) dolaze dva akcenta, dok ih u rasporedu V/KVK (*kōntrabas*) i V/KVKVK (*kilometar*) nema. Dva akcenta dolaze i u rasporedu K/KVK (*klōrnātrij*, *krōskōntri*), gdje su mogućnosti prilagođavanja otvorene: *fūsnōta* i *lōndīner* lako postaju *fusnōta* i *lōndīner*. Isto i u rasporedu VI/IV, gdje se vokal u poziciji VI lako gubi (*kūgellāger* > *kūglager*, *kuglāger*). Moguće je, dakle, jednostavno gubljenje jednog akcenta i prilagođavanje riječi jednemu od akcenatskih tipova. Mogućnost za svodenje na jedan akcenat otvorena je u odsutnosti semantičke opreke:

krōskōntri = *kroskōntri
 ∅ *kontri ∅ *kontri

Očito i dva vokala na morfemskoj granici pospješuju čuvanje dvaju akcenata, dok drugi dio, jednosložan sa kratkim silaznim akcentom i konsonantom na početku, svoj akcenat lakše gubi.

To još ne objašnjava zašto *kontradikcija* ima jedan akcenat, a *kōntrarevolūcija* dva, unatoč identičnom rasporedu, jednakom prvom dijelu i punom značenju drugoga dijela u oba slučaja. Nužno je konstatirati da ovdje postoji junktura na granici morfema, koja se realizira kao pauza (bilježim je znakom +: *kōntra* + *revolūcija*). Pri tome postoje dvije mogućnosti:

⁸ A. Peco — M. Pešikan, *Informator o savremenom književnom jeziku sa rečnikom*, Beograd 1967, str. 126—129.

⁹ B. Miletić, *Osnovi fonetike srpskog jezika*, Beograd 1960, 91—92.

a) Junktura se realizira na morfemskoj granici pravopisne riječi kao nosilac pojačane semantičke vrijednosti prefiksa: *nājjednostāv-niji*—*nāj*+*jednostāvni*. Pridjevskome dijelu ispred junktura vraća se leksički akcentat, tj. dobiva duljinu: *nārodnooslobōdilačkī* — *nā-rodnō* + *oslobōdilačkī*. Junktura se realizira ako postoji semantička opreka ili potreba za jačim razgraničenjem prema riječi koja drugačiji sadržaj izriče pridjevskom dopunom:

mīkro+rēgija ≠ mīkrorēgija
 ~mākro+rēgija ϕ regija

‘Očito je da se junktura ovdje javlja kao nosilac oprečne tendencije od *kūglager*, *kuglāger*, tj. javlja se kao nosilac semantičke opreke. Pravopisna riječ u oba slučaja ima dva akcenta.

b) Drugi slučaj razlikuje se utoliko što djeluje u riječima sa samo jednim akcentom ili u riječima sa dva akcenta, ali jednim slabije izraženim.¹⁰ U opreci

hidro+stātika ≠ hidrostātika
 ~aero+stātika ϕ statika

junktura eliminira univercijaciju i nosilac je opreke što uvjetuje dva akcenta u riječima koje bez toga imaju samo jedan. Ta mogućnost otvorena je za poznati, »iznimni« tip *poljoprivrede* (sa silaznim akcentom na srednjem slogu, tj. na prvom slogu drugoga dijela) bez junktura, da u opreci, s junkturuom, primi sekundarni akcentat. Jednako su pod izloženim uvjetima otvorene mogućnosti za složenice tipa *eur/o*—, *evro*—, *ibero*—, *italo*—, *kvazi*—, *nadri*— itd., koje se svakodnevno tvore, pa ih rječnici i ne dospijevaju pobilježiti.

Iz gornjega slijedi da u razmatranju sekundarnoga akcenta distinktivne mogućnosti junktura u vezi sa semantikom prvoga dijela složenice mogu pomoći razumijevanju ovoga procesa i pomoći praktičnom bilježenju riječi koje imaju dva akcenta. Sekundarni akcentat pojava je vezana uz složenice koje treba gledati kao neku vrst odredbenih sintagma i morfološko-sintaktičkih veza. Postojanje sekundarnog akcenta na složenicama i značenjske prednosti koje on daje zaslužuju pažnju, iako je objašnjenje toga akcenta u gramatikama nedovoljno, a praktično bilježenje u rječnicima tek približno, s obzirom na različite mogućnosti njegova realiziranja.

¹⁰ A. Peco — M. Pešikan, o. c., str. 127.